

Trendbericht Homiletiek

2015-2020

Hoewel het alweer enige tijd geleden is dat een Trendbericht Homiletiek in *Handelingen* verscheen, blijft de preek aandacht krijgen, zoals in het recente themanummer *De magie van het gesproken woord* (2020/1). In dit trendbericht concentreer ik mij op een paar ontwikkelingen in het vakgebied van de afgelopen vijf jaar, 2015-2020.

De preek als publicatie?

Veel literatuur over homiletiek is praktisch van aard: gericht op het verbeteren van preekpraktijken en handreikingen doen om het preek-ambacht aan te leren of verder te verdiepen. Niet praktisch, noch strikt gesproken homiletisch – in de zin van ‘betrekking hebbend op het vakgebied’, maar niettemin funderend voor alles wat met preken te maken heeft: de preekbundel, de verzameling preken of de preek-anthologie. En daarom is de eerste titel in dit overzicht een bundel met preekfragmenten: *Een goed woord. Uit de preken van Gerrit de Kruijff* (2015). De verleiding is groot uit de bundel te citeren. Ik volsta met een gevleugeld woord van De Kruijff, in de slotbeschouwing aangehaald door de redacteurs, waarin het protestantse proprium van de preek niet alleen met grote precisie onder woorden wordt gebracht, maar ook toepasbaar is op de preekfragmenten in de bundel: ‘Een preek is een gooi naar de ziel.’

De gepubliceerde preek, hedendaags of historisch, is zowel theologisch, spiritueel als homiletisch van belang. Uitgaven van historische preken, zoals bijvoorbeeld de preken van

Augustinus bij uitgeverij Damon (Augustinus 2017), laten zien hoe de preek in het christendom ook een katholiek karakter heeft: door de eeuwen heen wordt het evangelie doorgegeven in woorden, gekleurd door de context waarin en de gemeenschap voor wie de preek gehouden is, maar niettemin context-overstijgend en herkenbaar als articulatie van het christelijk geloof, bedoeld om de ziel te raken.

Contextualiteit

Preken blijft niettemin altijd contextueel, positioneel spreken. En juist de aandacht daarvoor is in de afgelopen decennia sterk toegenomen. Het internationale tijdschrift *International Journal of Homiletics* (sinds 2016) is daar een goed voorbeeld van. In de eerste twee jaargangen werd het thema ‘preaching in transition’ aan de orde gesteld, nadrukkelijk vanuit contextualiteit.

Positionaliteit en contextualiteit kan vanuit een aantal gezichtspunten worden besproken. Ik noem de volgende drie: cultuur, gender en spiritualiteit.

Culturele contexten hebben eigen kenmerkende tradities van prediking. Henry H. Mitchell bracht met zijn *Celebration and Experience*

in *Preaching* (1990) de Afro-Amerikaanse traditie van prediking onder de aandacht. De homiletische bezinning vanuit die preektraditie wordt op dit moment vooral geleid door Frank Thomas (Christian Theological Seminary) (Thomas 2016; 2018). Waar Mitchell aandacht vroeg ‘celebration’ als modus voor preken, gaat Thomas verder en bespreekt vanuit deze preektraditie de morele verbeeldingskracht van prediking. De Civil Rights Movement heeft laten zien wat de transformerende kracht van preken kan zijn. Mitchells aandacht voor ‘celebration’ is daarmee niet verdwenen, Cleophus J. LaRue verbindt de theologie van aanbidding (‘praise’) met een evocatief type preken aan het profetische, met aandacht voor de sociale transformatieve kracht van prediking (LaRue 2016).

Wie preekt, oefent macht uit. In haar boek *Preaching Women. Gender, Power, and the Pulpit* (2019) werkt Liz Shercliff dit uit: prediking is een kritisch gebeuren, waar onbalans aan de orde moet komen. We komen er daarom niet, aldus Shercliff, met te volstaan met genderneutrale taal in de preek. Vervolgens, zegt Shercliff, ‘preaching as a woman’ brengt een eigen metafoor voor de preek mee, de prediker als gastvrouw/gastheer (‘host’). We verkennen de bijbelse teksten vanuit het zwijgende perspectief (‘silenced perspectives’). Dit leidt tot een preekvoorbereidingsmodel waarin de ervaring vooraf gaat. Shercliff sluit hierbij aan bij de omslag die in de jaren zestig van de vorige eeuw is gemaakt in het denken over de preek, waarbij de ‘homiletische situatie’ van de hoorders een belangrijk uitgangspunt is geworden. Zij maakt hier onderscheid tussen ervaring, traditie, cultuur en positionering.

Homiletische voorstellen zijn altijd theologisch gepositioneerd, ook in relatie tot de moderne tijd. Een mooi voorbeeld hiervan is het boek van Tim Keller, de evangelicale predikant die bekend is geworden vanwege zijn gemeentestichting in New York (Redeemer Presbyterian Church) (2015). Keller introduceert een type evangelicale prediking die apologetisch is, met seculiere tijdgenoten communiceert en zich baseert op orthodoxe uitgangspunten; één van zijn bronnen hiervoor is de puriteinse theoloog Jonathan Edwards. Kellers boek brengt een ander aspect van positionaliteit in beeld: preektradities wortelen in spiritualiteit en wat een preek beoogt hangt nauw samen met de theologische traditie waarin gesproken en geluisterd wordt.

Fundamentele homiletiek

Een specifiek genre van boeken wordt vanouds aangeduid met de naam van het vakgebied: ‘de homiletiek.’ Ik noem hier drie belangrijke studies. Allereerst de meest recente, van de hand van Wilfried Engemann (Engemann 2019). Hoewel Engemann in eerdere publicaties zich vooral bezig heeft gehouden met de verwerking van de semiotische traditie in het denken over de preek, is dit nieuwe boek een complete homiletiek, met onderdelen als: aanwijzingen voor de preekvoorbereiding, theologie van de prediking, preekanalyse en feedback. Engemanns boek staat midden in de ontwikkelingen van het denken over de preek, omdat hij vertrekt vanuit de gedachte dat de preek een ‘gebeuren’ is (‘the preaching event’). Hij beschrijft dat vanuit vier verschillende fasen: traditie (bijbelse tekst), voorbereiding (van tekst naar manuscript), verbalisering (van manuscript naar uit-

voering van de preek) en realisering (van preek naar hoorder). Hiermee sluit Engemann de ervaring van de hoorder in, waarmee prediking ook iets ‘opens’ houdt, wat samenhangt met Engemanns aandacht voor semiotiek.

Ook in het Nederlandse taalgebied verschijnen van tijd tot tijd ‘homiletieken.’ Van recente data zijn de boeken van Gerrit Immink, *Over God gesproken* (2018), en van Ciska Stark en Bert de Leede, *Ontvouwen* (2017). Stark en De Leede starten bij een theologie van de protestantse preek en beschrijven vervolgens de route van oriënteren, inzoomen, verwoorden, uitspreken en delen. Nadrukkelijk zijn de gemeente en de liturgie in beeld, wordt op de preek gereflecteerd vanuit de ervaring van ‘sprakeloosheid’ en wordt tegelijk hoog opgegeven van de preek als ‘scheppend Woord.’ Het boek vervlecht cultuur, theologie en spiritualiteit; drie grootheden die de voorbereiding en het houden van de preek diepgaand bepalen. Ook protestants van karakter, kiest Gerrit Immink voor een andere insteek. Hij bespreekt vijf dimensies aan het preek-gebeuren: de preek als godsdienstig samenspel, als Woord van God, als performance, als vertolking van de Bijbel en als blijde boodschap. Met het laatste deel staat hij uitvoerig stil bij het belang van godsdienstige inhoud die zich door de gang van het kerkelijk jaar aandient, zoals hoop en het geheimenis van de incarnatie, plaatsbekleding en offer en het geding over de opstanding. Dat laatste is in het hoofdstuk over hermeneutiek van belang om het gesprek met de moderniteit te voeren, en roept de vraag op of preken verwijzen naar de historische Jezus of dat in de verkondiging ook sprake is van presentie van de Opgestane.

Detailstudies

Detailstudies laten het veelstromenland zien en illustreren hoe het veld van de homiletiek is uitgewaaid. Dat maakt het moeilijk om zomaar een paar ‘trends’ aan te wijzen. Uit de ruime hoeveelheid studies die er de afgelopen jaren verschenen zijn, introduceer ik vier verschillende invalshoeken:

- *interdisciplinair*: In de literatuur over prediking wordt het gesprek gevoerd met exegese (Hoffmann 2019), maar ook met geschiedwetenschap (Arnold & Dingel 2017).
- *publiek*: In het onderzoek is veel aandacht voor het publieke karakter van de preek. De preek wordt onderzocht op de relatie met (partij)politiek (Keller 2017; Pock & Roth 2021) en politiek relevante thematiek, zoals de vluchtelingen crisis (Plezier & Kaufmann 2018).
- *retorisch*: Een natuurlijke gesprekspartner voor de preek is de retorica. Veel studies raken aan retorische thema’s, zoals de rol van verbeelding in de preek (Bruce 2015) of de interactie tussen hoorders en specifieke retorische eigenschappen van de preek (Stoorvogel 2019).
- *theologie*: In de preek wordt aan ‘theologie’ gedaan. Preken ontwikkelen een theologische visie op de werkelijkheid, communiceren die en dragen op die manier ook bij aan levende theologie. Illustratief is het boek van Otis Moss III, *Blue Note Preaching in a Post-Soul World* (2015). Moss gaat te rade bij muzikale genres als jazz en *hip hop draws* om het vermogen van preken om hoopvolle woorden te spreken in een wereld vol tragiek.

in *Preaching* (1990) de Afro-Amerikaanse traditie van prediking onder de aandacht. De homiletische bezinning vanuit die preektraditie wordt op dit moment vooral geleid door Frank Thomas (Christian Theological Seminary) (Thomas 2016; 2018). Waar Mitchell aandacht vroeg ‘celebration’ als modus voor preken, gaat Thomas verder en bespreekt vanuit deze preektraditie de morele verbeeldingskracht van prediking. De Civil Rights Movement heeft laten zien wat de transformerende kracht van preken kan zijn. Mitchells aandacht voor ‘celebration’ is daarmee niet verdwenen, Cleophus J. LaRue verbindt de theologie van aanbidding (‘praise’) met een evocatief type preken aan het profetische, met aandacht voor de sociale transformatieve kracht van prediking (LaRue 2016).

Wie preekt, oefent macht uit. In haar boek *Preaching Women. Gender, Power, and the Pulpit* (2019) werkt Liz Shercliff dit uit: prediking is een kritisch gebeuren, waar onbalans aan de orde moet komen. We komen er daarom niet, aldus Shercliff, met te volstaan met genderneutrale taal in de preek. Vervolgens, zegt Shercliff, ‘preaching as a woman’ brengt een eigen metafoor voor de preek mee, de prediker als gastvrouw/gastheer (‘host’). We verkennen de bijbelse teksten vanuit het zwijgende perspectief (‘silenced perspectives’). Dit leidt tot een preekvoorbereidingsmodel waarin de ervaring vooraf gaat. Shercliff sluit hierbij aan bij de omslag die in de jaren zestig van de vorige eeuw is gemaakt in het denken over de preek, waarbij de ‘homiletische situatie’ van de hoorders een belangrijk uitgangspunt is geworden. Zij maakt hier onderscheid tussen ervaring, traditie, cultuur en positionering.

Homiletische voorstellen zijn altijd theologisch gepositioneerd, ook in relatie tot de moderne tijd. Een mooi voorbeeld hiervan is het boek van Tim Keller, de evangelicale predikant die bekend is geworden vanwege zijn gemeentestichting in New York (Redeemer Presbyterian Church) (2015). Keller introduceert een type evangelicale prediking die apologetisch is, met seculiere tijdgenoten communiceert en zich baseert op orthodoxe uitgangspunten; één van zijn bronnen hiervoor is de puriteinse theoloog Jonathan Edwards. Kellers boek brengt een ander aspect van positionaliteit in beeld: preektradities wortelen in spiritualiteit en wat een preek beoogt hangt nauw samen met de theologische traditie waarin gesproken en geluisterd wordt.

Fundamentele homiletiek

Een specifiek genre van boeken wordt vanouds aangeduid met de naam van het vakgebied: ‘de homiletiek.’ Ik noem hier drie belangrijke studies. Allereerst de meest recente, van de hand van Wilfried Engemann (Engemann 2019). Hoewel Engemann in eerdere publicaties zich vooral bezig heeft gehouden met de verwerking van de semiotische traditie in het denken over de preek, is dit nieuwe boek een complete homiletiek, met onderdelen als: aanwijzingen voor de preekvoorbereiding, theologie van de prediking, preekanalyse en feedback. Engemanns boek staat midden in de ontwikkelingen van het denken over de preek, omdat hij vertrekt vanuit de gedachte dat de preek een ‘gebeuren’ is (‘the preaching event’). Hij beschrijft dat vanuit vier verschillende fasen: traditie (bijbelse tekst), voorbereiding (van tekst naar manuscript), verbalisering (van manuscript naar uit-

voering van de preek) en realisering (van preek naar hoorder). Hiermee sluit Engemann de ervaring van de hoorder in, waarmee prediking ook iets ‘opens’ houdt, wat samenhangt met Engemanns aandacht voor semiotiek.

Ook in het Nederlandse taalgebied verschijnen van tijd tot tijd ‘homiletieken.’ Van recente data zijn de boeken van Gerrit Immink, *Over God gesproken* (2018), en van Ciska Stark en Bert de Leede, *Ontvouwen* (2017). Stark en De Leede starten bij een theologie van de protestantse preek en beschrijven vervolgens de route van oriënteren, inzoomen, verwoorden, uitspreken en delen. Nadrukkelijk zijn de gemeente en de liturgie in beeld, wordt op de preek gereflecteerd vanuit de ervaring van ‘sprakeloosheid’ en wordt tegelijk hoog opgegeven van de preek als ‘scheppend Woord.’ Het boek vervlecht cultuur, theologie en spiritualiteit; drie grootheden die de voorbereiding en het houden van de preek diepgaand bepalen. Ook protestants van karakter, kiest Gerrit Immink voor een andere insteek. Hij bespreekt vijf dimensies aan het preek-gebeuren: de preek als godsdienstig samenspel, als Woord van God, als performance, als vertolking van de Bijbel en als blijde boodschap. Met het laatste deel staat hij uitvoerig stil bij het belang van godsdienstige inhoud die zich door de gang van het kerkelijk jaar aandient, zoals hoop en het geheimenis van de incarnatie, plaatsbekleding en offer en het geding over de opstanding. Dat laatste is in het hoofdstuk over hermeneutiek van belang om het gesprek met de moderniteit te voeren, en roept de vraag op of preken verwijzen naar de historische Jezus of dat in de verkondiging ook sprake is van presentie van de Opgestane.

Detailstudies

Detailstudies laten het veelstromenland zien en illustreren hoe het veld van de homiletiek is uitgewaaid. Dat maakt het moeilijk om zomaar een paar ‘trends’ aan te wijzen. Uit de ruime hoeveelheid studies die er de afgelopen jaren verschenen zijn, introduceer ik vier verschillende invalshoeken:

- *interdisciplinair*: In de literatuur over prediking wordt het gesprek gevoerd met exegese (Hoffmann 2019), maar ook met geschiedwetenschap (Arnold & Dingel 2017).
- *publiek*: In het onderzoek is veel aandacht voor het publieke karakter van de preek. De preek wordt onderzocht op de relatie met (partij)politiek (Keller 2017; Pock & Roth 2021) en politiek relevante thematiek, zoals de vluchtelingen crisis (Pleizier & Kaufmann 2018).
- *retorisch*: Een natuurlijke gesprekspartner voor de preek is de retorica. Veel studies raken aan retorische thema’s, zoals de rol van verbeelding in de preek (Bruce 2015) of de interactie tussen hoorders en specifieke retorische eigenschappen van de preek (Stoorvogel 2019).
- *theologie*: In de preek wordt aan ‘theologie’ gedaan. Preken ontwikkelen een theologische visie op de werkelijkheid, communiceren die en dragen op die manier ook bij aan levende theologie. Illustratief is het boek van Otis Moss III, *Blue Note Preaching in a Post-Soul World* (2015). Moss gaat te rade bij muzikale genres als jazz en *hip hop draws* om het vermogen van preken om hoopvolle woorden te spreken in een wereld vol tragiek.

Kerkinterieur Eenum Groningen

Empirisch onderzoek

Veel homiletische studies, met name promotie-onderzoeken, zijn empirisch georiënteerd (Pleizier 2017). Onderzoek naar hoorders gaat nog steeds door (Stoorvogel 2019), maar het meeste empirische onderzoek werkt met een vorm van preekanalyse. Uit de recente literatuur noem ik drie voorbeelden.

In haar dissertatie *An Ostern die Auferstehung Predigen* (2018) beschrijft Susanne Platzhoff eerst diverse uitlegtradities van opstandings-teksten. Dit vormt de achtergrond voor de analyse van een aantal hedendaagse preken over Markus 16:1-8. De studie is in zekere zin voorbeeldig voor veel empirische onderzoek in de homiletiek: een theoretisch raamwerk biedt achtergronden voor preekanalyse en de analyse leidt tot homiletische bezinning. In het boek van Platzhoff loopt het dan uit op een verbinding van de retorica van vreugde en een theologie van tegenwoordigheid van de Opgestane.

Preekanalyse kan ook gericht zijn op de reconstructie van onderliggende patronen in preken. Hiervoor zijn andere kwalitatieve benaderingen nodig, bijvoorbeeld een gefundeerde theorie-benadering ('Grounded Theory'). Twee recente voorbeelden uit Nederland. In *Making See. A Grounded Theory on the prophetic dimension in preaching* (2018) analyseert Kees van Ekris preken van onder meer Martin Luther King, Desmond Tutu en Dietrich Bonhoeffer. Hij komt tot een aantal homiletische patronen die illustratief zijn voor profetische prediking: blootleggen, interventie, illuminatie, catharsis en mystagogie. Van Ekris richt de aandacht op de relatie tussen preek en de politieke en geleefde werkelijkheid.

In het onderzoek van Arie van der Knijff wordt de preek bestudeerd als een uiting van spiritualiteit (Van der Knijff 2019). Van der Knijff richt zich bovendien op een specifiek protestants smaldeel: de bevindelijk-gereformeerde richting. Het onderzoek is een mooi voorbeeld van een studie naar spiritualiteit die in preken ligt opgesloten en hoe in preken ook een bepaalde spiritualiteit wordt gevormd.

Preek en samenleving

De preek wordt ook bestudeerd buiten de bekende kaders van kerkdienst en christelijke gemeente. Die trend is zich bezig te ontwikkelen: onderzoek dat de christelijke preek vergelijkt met andere vormen van 'prediking', zowel seculier als binnen andere religies. Dat preken als religieus discours ook deel zijn van de samenleving en een 'sociaal effect' beogen is een van de bekende sociologische inzichten. Nieuw sociologisch onderzoek richt zich op de preek in haar christelijke verschijningsvormen, niet alleen in het 'Westen', maar nadrukkelijk ook in andere religies en culturen. Het onderzoek naar 'religious resources' is een mooi voorbeeld hoe de preek ook een veld van onderzoek is buiten de homiletiek (Conrad & Hardenberg 2020).

Theo (dr. T.T.J.) Pleizier is universitair docent Praktische theologie aan de Protestantse Theologische Universiteit, vestiging Groningen. E t.t.j.pleizier@pthu.nl

Literatuur

- Arnold, M., & Dingel, I. (2017). *Predigt im Ersten Weltkrieg: La prédication durant la « Grande Guerre »* (1st edition). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Augustinus, A. (2017). *Brood om van te leven. Verhandelingen 24-54 over het Johannesevangelie*. (A. Instituut, Tran.). Eindhoven: Damon.
- Bruce, K. (2015). *Igniting the Heart: Preaching and Imagination*. SCM Press.
- Conrad, R., & Hardenberg, R. (2020). Religious Speech as Resource. A Research Report. *International Journal of Practical Theology*, 24(1), 165-195. De Gruyter.
- De Leede, B., & Stark, C. (2017). *Ontvouwen. Protestantse prediking in de praktijk*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Doedens, U., & Jillis, D.K. (Eds.). (2015). *Een goed woord. Uit de preken van Gerrit de Kruijff*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Ekris, C.M.A. van. (2018). *Making See. A Grounded Theory on the prophetic dimension in preaching*. Homiletische Perspektiven (Vol. 10). Berlin etc.: LIT Verlag.
- Engemann, W. (2019). *Homiletics. Principles and Patterns of Reasoning*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter.
- Hoffmann, C.W. (2019). *Homiletik und Exegese: Konzepte von Rechtfertigung in der evangelischen Predigtpraxis der Gegenwart* (1st edition.). Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt.
- Immink, G. (2018). *Over God gesproken. Preken in theorie en praktijk*. Utrecht: Boekencentrum.
- Keller, S. (2017). *Parteiische Predigt: Politik, Gesellschaft und Öffentlichkeit als Horizonte der Predigt* (1st ed.). Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt.
- Keller, T. (2015). *Preaching: Communicating Faith in an Age of Skepticism*. New York: Viking.
- Knijff, A. van der (2019). *Bevindelijk preken: een empirisch onderzoek naar bevinding in de prediking binnen de Gereformeerde Gemeenten*. Apeldoorn: Labarum Academic.
- LaRue, C.J. (2016). *Rethinking Celebration: From Rhetoric to Praise in African American Preaching*. Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press.
- Moss III, O. (2015). *Blue Note Preaching in a Post-Soul World*. Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press.
- Platzhoff, S. (2018). *An Ostern die Auferstehung predigen: Eine hermeneutische und qualitativ-empirische Studie zur Osterpredigt der Gegenwart anhand von Predigten zu Mk 16,1-8*. Evangelische Verlagsanstalt.
- Pleizier, T. (2017). Homiletic transitions in The Netherlands. *International Journal of Homiletics*, 2. Retrieved July 20, 2017, from <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:bsz:15-qucosa2-159075>
- Pleizier, T., & Kaufmann, T.S. (2018). Reforming Preaching. Refugees in European sermons from the perspectives of space, body and politics. *International Academy of Practical Theology. Conference Series*, 1, 121-128. Retrieved April 10, 2019, from <https://iapt-cs.org/ojs/index.php/iaptcs/article/view/62>
- Pock, J., & Roth, U. (2021). *Politikum Predigt: Predigen im Kontext gesellschaftlicher Relevanz und politischer Brisanz*.

In coronatijd is het lastig om wat verder van te voren cursussen en symposia en dergelijke in het papier nummer van *Handelingen* aan te kondigen, omdat veel onder voorbehoud of bij nader inzien online wordt ingericht.

- Kijk daarom op de website van *Handelingen*, daar wordt de agenda zo actueel mogelijk gehouden en vindt u het aanbod op het gebied van pastoraat, geestelijke verzorging, permanente educatie en andere scholing en verdieping dat door kan gaan.
- U vindt op www.handelingen.com ook de nieuwste beeldmeditaties van de hand van René Rosmolen, tekst en afbeelding. Deze zijn voor gebruik in groepen en individueel vrij te downloaden.
- Het Trendbericht Homiletiek 2015-2020 dat Theo Pleizier op de voorgaande pagina's samenstelde, is op www.handelingen.com in een uitgebreidere bespreking te vinden onder Literatuurberichten. Daar vindt u meer overzichten en duiding van literatuur op diverse terreinen in de praktische theologie en religiewetenschap.

- Ökumenische Studien zur Predigt Bd. 12* (1. Edition). Don Bosco Medien.
- Shercliff, L., & Lane, L. (2019). *Preaching Women: Gender, Power and the Pulpit*. SCM Press.
- Stoorvogel, H. (2019). *Moving sermons: Studies into the persuasive effects of preaching*. Retrieved April 14, 2021, from <https://research.utwente.nl/en/publications/moving-sermons-studies-into-the-persuasive-effects-of-preaching>
- Thomas, F.A. (2016). *Introduction to the Practice of African American Preaching*. Nashville: Abingdon Press.
- Thomas, F.A. (2018). *How to Preach a Dangerous Sermon*. Nashville: Abingdon Press.